

Vox: ¿retorn al nacional-catolicisme?

Joan Esculies

Escriptor i historiador. Professor de la Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya i de la Universitat Oberta de Catalunya.

66

La irrupció de Vox en el panorama polític d'ençà del 2013, però sobretot el seu esclat electoral l'any 2018, ha generat tota mena de debats sobre la tipificació de la seva ideologia i orientació.¹ Les referències al catolicisme i a la cristiandat, la seva oposició a les lleis de memòria històrica, el rebuig a l'exhumació de Francisco Franco del Valle de los Caídos, la retòrica antifeminista i la posició contrària als drets LGTBI i a l'avortament, entre altres, han fet que s'hagi relacionat el partit amb el nacionalcatolicisme.

Aquest terme, després de quaranta anys de la recuperació de la democràcia, es trobava gairebé socialment en desús. El fet que s'hagi recuperat i s'hagi associat a Vox duu a plantejar si el propi nacionalcatolicisme va ser, en ell mateix, una forma de populisme, si ho és aquest partit nou i, en tot cas, quina relació hi pot haver entre la fe catòlica i aquesta formació d'extrema dreta. Per esbrinar-ho, primer cal definir els termes.

D'entrada, l'origen del mot «nacionalcatolicisme» no és clar. Uns autors consideren que el seu creador va ser el polític democristià Joaquín Ruiz-Giménez, i que va sorgir dels ambients catòlics progressistes des d'una posició crítica a l'Església espanyola.² Altres l'atribueixen al mentor de José

¹ Astrid BARRIO, *Vox, la fin de l'exception espagnole*, Paris, Fondation pour l'Innovation Politique, 2019.

² Alfonso BOTTI, *Cielo y dinero: el nacionalcatolicismo en España, 1881-1975*, Madrid, Alianza, p. 41-68.

Antonio Primo de Rivera, l'escriptor José Pemartín, que ja l'hauria usat a finals dels anys trenta del segle passat; uns altres al filòsof falangista i després distanciat del règim franquista José Luis López Aranguren; i encara altres autors consideren que el terme va aparèixer quan el canonge de Màlaga José María González Ruiz l'hauria usat en els anys cinquanta durant una entrevista a una revista francesa, en aquest cas fent un joc de paraules inspirat pel «nacionalsocialisme» alemany.³

A banda del desacord sobre l'origen, tampoc no n'hi ha sobre què defineix o què es concep com a nacionalcatolicisme. Per a l'historiador Javier Tusell, per exemple, no es tracta d'una teologia o una doctrina sinó d'un «estat d'esperit», perquè no hi havia un sector que es pogués tipificar així a l'interior del règim sinó que era una «mentalitat» que compartien moltes faccions del mateix, des de falangistes a monàrquics, i també espanyols en general.⁴ Altres autors, en canvi, consideren el nacionalcatolicisme una ideologia.⁵ Alguns consideren que és una «religió civil» o una «cultura política transversal».⁶

Hi ha més coincidència entre autors a l'hora de delimitar-ne el moment àlgid durant la dictadura franquista.⁷ Si bé el nacionalcatolicisme va desenvolupar-se ja des de mitjan segle XIX en el marc de la conformació de la idea de nació espanyola (en què el catolicisme és introduït com un element constitutiu bàsic), ben aviat va esdevenir un aspecte central de la tradició conservadora i la dreta nacionalista. En aquesta configuració Jaume Balmes va tenir-hi un paper destacat.⁸

No hi ha acord entre els historiadors sobre quin és l'origen del terme «nacionalcatolicisme» ni sobre què defineix exactament. 67

³ Malgorzata MIZERSKA-WROTKOWSKA - José Luis ORELLA MARTÍNEZ (ed.), *Poland and Spain in the Interwar and Postwar Period*, Madrid, Marcial Pons, 2015.

⁴ Javier TUSELL, «A los diez años de la muerte de Franco: por una historia del franquismo desde dentro», *Cuenta y Razón* 20 v-viii (1985), p. 127-140.

⁵ Pablo MARTÍN DE SANTA OLALLA, *De la victoria al concordato. Las relaciones Iglesia-Estado durante el «primer franquismo» (1939-1953)*, Barcelona, Laertes, 2003, p. 123.

⁶ Joseba LOUZA OVILLAR, «Nación y catolicismo en la España contemporánea», *Ayer* 90 (2013) (2), p. 65-89.

⁷ Alfonso ÁLVAREZ BOLADO, «El experimento del nacional catolicismo (1939-1975)», *Cuadernos para el Diálogo*, 1976.

⁸ Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes: els fonaments racionals d'una política*

A partir de l'inici del segle xx el component religiós d'aquest nacionalisme va aconseguir una transversalitat i quotidianitat del seu univers que va permetre una capilaritat social, aprofitada posteriorment pels dos períodes dictatorials espanyols. Per alguns autors, la dictadura de Miguel Primo de Rivera (1923-1930) hauria estat un primer assaig d'institucionalitzar i unir la religió a un Estat corporatiu.⁹ En aquest sentit, el sollevament militar de 1936 i l'inici de la Guerra Civil i posterior victòria l'any 1939 dels militars rebels van permetre reeixir allí on el capità general de Catalunya havia fracassat.

Des de les files rebels —i després ja netament franquistes—, es va difondre una interpretació de la contesa com una «croada» per aconseguir la «resurrecció d'Espanya», bo i assumint que havia estat malmesa per totes aquelles forces que donaven suport al règim de la Segona República —i que eren considerades, per tant, «l'anti-Espanya».¹⁰ Fins al punt que el dictador Franco va oferir «l'espasa de la victòria» a Isidre Gomà, cardenal primat d'Espanya. Una vegada guanyada la guerra, l'Església va exercir de legitimadora de la victòria militar, i el règim, al seu torn, va atorgar-li tota mena d'instruments per (re)cristianitzar la societat.

El nacionalcatolicisme que va quallar aleshores va comportar la subordinació de l'Església a l'Estat, malgrat ser una estructura diferent. Per contra, l'Església va incrementar el seu poder, el finançament estatal, els privilegis fiscals i el control educatiu, i va veure legislat els seus preceptes morals gràcies a l'associació amb el règim polític, malgrat estar subjecta també a Roma.¹¹ A partir d'aquesta col·laboració s'esdevingué un corpus doctrinal que passava per un esperit reaccionari, la lluita contra la modernitat, la nostàlgia de l'imperi «catòlic» medieval i una concepció gremialista i per estaments de l'Estat. En definitiva, l'adhesió a un Estat corporatiu. En aquest vincle entre nació i catolicisme, fe i

catòlica, Vic, Eumo, 1996.

⁹ Alejandro QUIROGA, *Haciendo españoles. La nacionalización de las masas en la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

¹⁰ Xosé M. NÚÑEZ SEIXAS, *¡Fuera el invasor! Nacionalismos y movilización bélica durante la guerra civil española (1936-1939)*, Madrid, Marcial Pons, 2006.

¹¹ Alfonso BOTTI, *Cielo y dinero...*, op. cit.

patriotisme eren consubstancials i els valors civils quedaven subordinats a la primera.¹²

Aquest nacionalcatolicisme passava també per la primacia del comportament religiós extern sobre l'experiència interna, un sistema legal basat en objectivar el bo i el dolent, per aconseguir així un estricte control social i una resistència constant als canvis socioeconòmics oposats a la certesa de la fe. A aquests elements se'n poden afegir altres, com un sentiment espanyol de superioritat basat en la fe catòlica i la responsabilitat dels espanyols a l'hora de difondre-la; i així mateix, el manteniment de l'esperit de la «croada» de manera continuada contra aquells que eren considerats enemics eterns de la nació, com per exemple els altres nacionalistes estatals, els comunistes, els maçons o els liberals.¹³

El zenit d'aquesta associació Església-Estat va donar-se quan l'any 1953 la dictadura va signar el concordat amb la Santa Seu. Al final d'aquella dècada, però, l'entrada al govern de Franco de membres de l'Opus Dei que van modernitzar el país va anar en detriment de la simbologia i els rituals catòlics. A la dècada següent les resolucions conciliars en defensa dels drets humans, polítics i sobre llibertat religiosa van dificultar encara més el sosteniment del nacionalcatolicisme, que de manera progressiva va deixar de ser el *leitmotiv* del règim franquista.

Delimitat aquest terme, cal definir què entenem per «populisme». Es tracta d'un mot que ha guanyat tanta popularitat en la darrera dècada que l'any 2017 el *Cambridge Dictionary* va escollir-la paraula de l'any. El fet que hagi saltat amb facilitat del món acadèmic al polític i després se n'hagi estès socialment l'ús fa que hi hagi innombrables definicions. Tothom en parla, però no necessàriament es refereix al mateix. Cas Mudde defineix els populistes com aquells que es reivindiquen com la «veritable veu d'un poble», en contraposició amb el poder que exerceixen unes elits corruptes governants.¹⁴ De manera similar ho interpreta Cristóbal Rovira Kaltwasser,

¹² Alfonso PÉREZ-AGOTE, «Sociología histórica del nacionalcatolicismo español», *Historia Contemporánea* 26 (2003), p. 207-237.

¹³ Pablo MARTÍN DE SANTA OLALLA, *De la victoria al concordato...*, op. cit., p. 132.

¹⁴ Cas MUDDE, «The populist zeitgeist», *Government and Opposition* 39 (4) (2004), p. 541-563.

que considera que el populisme és una ideologia que concep la societat dividida entre dos camps homogenis i antagònics: el poble «pur» i l'elit «corrupta».¹⁵

Per a Jan-Werner Müller, però, l'enemic d'aquest «poble» no són les elits, sinó el sistema polític en el seu conjunt i, per tant, el que defineix els populistes és l'antipluralisme. Margaret Canovan, en canvi, considera que el populisme contraposa la promesa de redempció (la superació dels problemes i els conflictes) i la voluntat de pragmatisme que caracteritza la democràcia. Chantal Mouffe i David van Reybrouck no veuen en el populisme un element negatiu sinó un corrector de la democràcia: no un «nosaltres contra

70 **En l'ús nacionalista de la religió no hi ha dicotomia sobre/sota, com en el cas del populisme, sinó més aviat dins/fora.**

ells», sinó «el poble contra l'arrel dels problemes» de la societat.¹⁶

Al marge d'aquests, d'enfocaments n'hi ha que se centren en l'adulació de les masses o en la lluita per l'hegemonia com a components

bàsics.¹⁷ Malgrat la disparitat d'enfocaments, en síntesi, el populisme passa per la creença que cal reformar la democràcia de manera que s'escolti la voluntat popular per actuar en conseqüència i que es defensi el poble ras davant d'un segment dominant (a saber: les elits). Si aquesta idea va lligada al nacionalisme, aleshores fins i tot es parla de «nacionalpopulisme», que és la forma més corrent en què actualment el veiem representat en les formacions polítiques de la majoria de països.¹⁸

A partir d'aquestes definicions, resulta evident que el «nacionalcatolicisme», tal com abans l'hem definit, no és una forma de populisme. Les idees de nació i de fe catòlica es conjuguen per afermar-se a l'Estat i garantir-se'n el control, i l'Església hi participa per assegurar-se una preponderància que d'altra manera és contestada. L'ús en clau nacionalista de

¹⁵ Cas MUDDE - Cristóbal ROVIRA KALTWASSER, *Populismo. Una breve introducción*, Madrid, Alianza, 2019, p. 28.

¹⁶ Joan ESCULIES - Ivan SERRANO, «Populista jo? Populista tu!», *Ara* (24 de setembre del 2018), p. 23.

¹⁷ E. LACLAU, *La razón populista*, Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2005; Ferran SÁEZ, *El populisme. El llenguatge de l'adulació de les masses*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018.

¹⁸ Roger EATWELL - Matthew GOODWIN, *Nacionalpopulismo*, Barcelona, Península, 2019, p. 80, 86-87.

la religió, però, no té per objecte defensar cap noció de «poble», sinó subjugar-lo a uns interessos particulars. No hi ha dicotomia sobre/sota, com en el cas del populisme, sinó més aviat dins/fora, en el sentit de delimitar qui forma part de la nació, quins són els seus límits i qui n'és expulsat i queda a l'altra banda, que serien els «antinació».

El nacionalcatolicisme no és una forma de populisme, però ¿pot ser usat com a tal? L'any 2013 va néixer Vox a partir de la radicalització d'un segment del Partit Popular. Autors com Xavier Casals consideren que la nova formació és de caire populista perquè incorpora, per exemple, la dicotomia entre la civilització occidental i la barbàrie, la preponderància dels espanyols enfront de les altres nacions o procedències, la importància de la sobirania nacional davant de la Unió Europea i la identitat pròpia. Totes elles són característiques presents en la dreta populista des d'Orbán a Trump.¹⁹

No tothom hi està d'acord. Per exemple, Eva Anduiza creu que el contingut de caire populista és escàs en el discurs de Vox perquè la contraposició entre poble i elits és matisada. No hi ha una apel·lació al poble com a subjecte sinó a «Espanya», ni hi ha una elit considerada corrupta sinó uns «culpables», ni es pretén una primacia de la sobirania popular. Allò que, per a l'acadèmica, comparteix el partit amb el populisme és el maniqueisme. Per contra hi veu elements com la primacia del grup, el fet que els seus integrants se sentin víctimes dels enemics, l'animadversió al cosmopolitisme liberal i a l'individualisme, el discurs de l'odi i l'afany de remarcar l'autoritat dels seus líders.²⁰ Característiques que per a Beatriz Acha formen part de l'extrema dreta o de l'ultranacionalisme.²¹

Carles Ferreira també comparteix aquesta visió de Vox com un partit caracteritzat pel nacionalisme, el nativisme, la defensa dels valors tradicionals i l'autoritarisme, mentre el discurs populista queda subordinat al seu nacionalisme;²² és a dir, és una extrema dreta que no necessàriament es pot

¹⁹ Xavier CASALS, «De Fuerza Nueva a Vox: de la vieja a la nueva ultraderecha española (1975-2019)», *Ayer* 118 (2020) (2), p. 365-380.

²⁰ Eva ANDUIZA, «El discurso de Vox», *Agenda Pública* (6 de desembre del 2018).

²¹ Beatriz ACHA, «No, no es un partido (neo)fascista», *Agenda Pública* (6 de gener del 2019).

²² Carles FERREIRA, «Vox como representante de la derecha radical en España: un estudio sobre su ideología», *Revista Española de Ciencia Política* 51 (2019).

tipificar de populista, o, en tot cas, se la pot classificar així segons el moment.

Allò que defineix Vox, més que no pas la contraposició sobre/sota populista, és el binomi dins/fora, patriotes/antipatriotes. D'aquí que, a partir de determinats discursos o eslògans, sigui senzill traçar un fil entre el partit de Santiago Abascal i elements que deriven o poden veure's com a derivats del franquisme, malgrat que la formació no se'n reclama hereva. Per exemple, «fuera autonomías y Gibraltar español», «la familia tradicional es el mejor modelo para el desarrollo, educación y crianza de los hijos», «hacer España grande otra vez», «la Reconquista comienza en tierras andaluzas y se

72 **Allò que defineix Vox, més que no pas la contraposició sobre/sota populista, és el binomi dins/fora, patriotes/antipatriotes.**

extenderá por el resto de España», «yo creo que la Guerra Civil la provoca un partido que sigue existiendo en la actualidad con las mismas siglas: el PSOE».²³

L'associació entre nacionalcatolicisme i Vox va tenir lloc sobretot a partir de l'octubre del 2019 en el marc de l'exhumació de les restes de Franco de la basílica del Valle de los Caídos. Amb aquest rerefons van aparèixer articles a la premsa que apuntaven que el nacionalcatolicisme no havia acabat a final dels anys seixanta, ni tampoc amb la fi del règim, perquè la Constitució de 1978 destacava l'Església catòlica per damunt de la resta de confessions. L'argument era que en democràcia l'Església havia mantingut una preponderància, sota un concordat encobert per mitjà dels acords del govern d'Espanya amb la Santa Seu.²⁴

En l'afirmació del vincle entre nacionalcatolicisme i Vox hi ha contribuït que aquesta formació hagi crescut a partir de la radicalització de temes que ja eren presents a l'agenda del PP, per exemple, l'atac a les lleis de memòria històrica, vinculat amb l'episodi anterior; les referències al catolicisme i a la cristiandat, que donen a entendre una nostàlgia dels períodes

²³ Per la procedència, veg. Joan ESCULIES, «Aromes d'un altre temps», *Ara* (31 de març del 2019), p. 8.

²⁴ Juan José TAMAYO, «La exhumación de Franco, ¿fin del nacionalcatolicismo?», *El Periódico* (23 d'octubre del 2019); Juan ANTÓN-MELLÓN, «Vox, del nacionalcatolicismo al ultranacionalismo neoliberal», *Agenda Pública* (29 d'abril del 2019); Antonio CHACÓN, «Neonacionalcatolicismo», *Hoy* (29 de desembre del 2019).

imperials;²⁵ l'intent de legislar en matèria d'educació sexual a la comunitat de Múrcia o de limitar els drets de les dones a Castella i Lleó, en el marc de la seva retòrica antifeminista;²⁶ i la posició respecte els drets LGTBI i l'avortament.²⁷

Tanmateix, l'afany de retornar a un vincle Estat-Església (eix que defineix pròpiament el nacionalcatolicisme) no resulta clar. L'ús de la religió i d'elements de l'imaginari conservador sembla motivat més per oposició a aquells elements als quals combaten que no fruit d'una reflexió de fons que s'encamini al primer sentit i a un estat corporatiu en darrer terme. El fenomen és similar, en canvi, al que es produeix en països ortodoxos com Rússia, Bulgària o Romania, en què hi ha un creixement de la identitat religiosa que no va acompanyada d'un creixement de la pràctica; per tant, aquesta identitat, ortodoxa en el seu cas, actua més com a lligam d'orgull i superioritat cultural i identitat nacional que no pas un interès per anar a l'església o conèixer la Bíblia. És allò que els sociòlegs han anomenat *belonging without believing* ('pertànyer sense creure').²⁸

És evident que aquesta afirmació o hipòtesi s'ha de corroborar amb dades que en l'actualitat manquen a l'autor. En tot cas, és aviat per determinar quin és l'objecte final de la política de Vox (en cas que els propis dirigents ho sàpiguen, que no necessàriament ha de ser així). De moment, però, l'ús de la religiositat en el discurs de Vox no sembla que impliqui un afany de retorn al nacionalcatolicisme, sinó més aviat un ús interessat de la religió per delimitar un nosaltres/ells que es podria emmarcar en un «populisme catòlic»²⁹ i una política conservadora fins a l'extrem.³⁰ Ω

²⁵ Vicente RUBIO-PUEYO, *Vox: ¿Una nueva extrema derecha en España?*, Nova York, Rosa Luxemburg Stiftung, 2019, p. 12-14.

²⁶ «Pin parental, cheque escolar y negacionismo: a quién da el PP la educación de Murcia», *Huffingtonpost* (2 d'abril del 2021); Cristina FALLARÁS, «El nacionalcatolicismo es cuestión de tiempo», *Público* (25 de gener del 2022); Juan NAVARRO, «Las leyes que quiere tumbiar Vox», *El País* (13 d'abril del 2022).

²⁷ P. FERNÁNDEZ RIQUELME, «Identidad y nostalgia: el discurso de Vox a través de tres eslóganes», *Sabir. International Bulletin of Applied Linguistics* 1 (2), p. 77-114.

²⁸ Ivan KRASSTEV, «The Pope vs. the Populists», *The New York Times* (2 de maig del 2018).

²⁹ James KALB, «A Catholic Populism?», *Crisis Magazine. A Voice for the Faithful Catholic Laity* (16 de febrer del 2017).

³⁰ Steven FORTI, «¿A dónde va Vox?», *Política&Prosa* 39 (1 de gener del 2022).